

İSLAM İMEDIYETİ

JOURNAL OF ISLAMIC CIVILIZATION

CILT/VOLUME: 8 • SAYI/ISSUE: 50 • TEMMUZ ARALIK / JULY-DECEMBER 2022

ISSN: 2687-3672

DOI: 10.55918/islammedeniyetidergisi.1194451

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/islammedeniyetidergisi>

Araştırma Makalesi / Research Article - Geliş Tarihi / Received: 25.10.2022 Kabul Tarihi / Accepted Date: 31.12.2022

Keşmir Krizinde İran'ın Yaklaşımı

Zeynep Nur BALABAN* & Yusuf SAYIN**

Öz

Keşmir, jeopolitik, tarihsel, sosyal ve siyasî önemi itibariyle akademik çalışmalara yeni ve zengin bir çalışma sahası sunmaktadır. Bölgenin sahip olduğu karakteristiklerin yanında Keşmir kaynaklı bölgesel ve küresel sorunlar ve meseleler sahanın öneminin artmasında kayda değer önemdedir. Bu çalışma, Keşmir'in tarihi, sosyolojisi ve önemine ilave olarak temelde İran İslam Cumhuriyeti'nin Keşmir konusundaki yaklaşımını genel hatlarıyla açıklamayı hedeflemektedir. Çalışmada, İran dış politikasında Keşmir sorununun nasıl değerlendirildiği ele alınırken, İngilizlerin bölgeden çekilmesi sonrası neşvünema bulan Keşmir Krizi açıklanmaya çalışılmıştır. Keşmir sorununda bugün gelinen duruma değinilirken, bölge ülkelerinin ve bilhassa İran'ın hangi pragmatik ve pratik gayelerle Keşmir konusuna eğildiği ifade edilmeye çalışılmıştır. 1979 İslam Devrimi'yle İran'ın devrimci dış politika kimliği ve özellikle devrim ihracı fikri Humeyni dönemi boyunca Keşmir'le ilişkilerinin temelini oluşturmuştur. İran'ın Keşmir'e bakışı siyasal liderlik dönemlerine göre farklılık arz etse de genellikle İran İslam Devrimi çerçevesinde geliştiği, bu çalışmanın temel savları arasında bulunmaktadır. Çalışma, yöntem olarak karşılaştırmalı siyaset ve kısa siyasal tarihsel anlatımlar üzerine bina edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dış Politika, İran, Hindistan, Keşmir, Keşmir Krizi, Pakistan.

* Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler YL (Tezli), balabannurzeynep@gmail.com, ORCID: 0000-0002-9091-6930

** Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü Siyasal Tarih Anabilim Dalı, ysayin@erbakan.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4246-9416

Iran's Approach Towards The Kashmir Crisis

Summary

Kashmir offers a new and fertile field to academic studies in terms of geopolitical, historical, social and political importance. In addition to the characteristics of the region, regional and global problems and issues originating from Kashmir are of significant importance in increasing the importance of the field. This study basically aims to explain in general terms, the Islamic Republic of Iran's approach to Kashmir in addition to the history, sociology and importance of Kashmir. In the study; while discussing how the Kashmir issue is evaluated in Iranian foreign policy, the Kashmir Crisis, which has emerged after the withdrawal of the British from the region, has been tried to be explained. While addressing current situation in the Kashmir issue, it has been tried to express the pragmatic and practical aims of the countries in the region especially Iran on the Kashmir issue. By the 1979 Islamic Revolution, Iran's revolutionary foreign policy identity and especially idea of export of revolution formed the basis of its relations with Kashmir throughout the Khomeini era. Although Iran's view towards Kashmir has varied according to the periods of political leadership, it is among the main arguments of this study that it generally developed within the framework of Iranian Islamic Revolution. The study is based on comparative politics and short political historical narratives as a method.

Keywords: Foreign Policy, Iran, India, Kashmir, Kashmir Crisis, Pakistan.

Giriş

Tarihi milattan önce üçüncü yüzyıla dayandırılan Keşmir; doğal güzellikleri, verimli toprakları ve yeraltı kaynakları ile ilgileri üstüne toplamış ve pek çok güç mücadelesine sahne olmuştur. Bu mücadelelerin en uzun soluklusu, 1846 Amritsar Antlaşması ile bölgeye hâkim olan İngilizlerin 1947'de çekilmesiyle başlamıştır. İngiliz Hükümeti, II. Dünya Savaşı sonrasında "klasik sömürgeci politikalarını" devam ettirememesi (SDAM, 2016: 1) üzerine Hint alt kıtasından Şubat 1947'de çekilme kararı almıştır (Schofield, 2003: 27).

İngilizlerin alt kıtadan çekilmesi bölgeyi oluşturan İngiliz Hindistan'ı ve sayıları net olarak bilinmeyen 560'dan fazla İngiliz üstünlüğünü tanımış prensliğin geleceğini belirleme ihtiyacını ortaya çıkarmıştır (Snedden, 2015: 99). Bu doğrultuda İngiliz Yönetimi ve Hindistan arasında Hindistan Bağımsızlık Antlaşması imzalanmıştır. Antlaşma sonucunda İngiliz Hindistan'ı bölünmüş ve 15 Şubat 1947'de Müslüman çoğunluklu Pakistan ve Hindu çoğunluklu Hindistan bağımsız devletleri kurulmuştur (Erdal, 2018: 87). Antlaşma çerçevesinde prensliklerin kaderi de yeni kurulan bu egemen devletlerden istedikleri birisine ilhak edilmek olarak belirlenmiştir. Ancak ilhakı istemeyen prensliklerin egemen taraflar onay verdiği sürece bağımsız kalabilecekleri belirtilmiştir (Güven, 2019).

İlhak için iki temel şart olarak "toplumsal aidiyet ve coğrafi yakınlık" aranmıştır. Hyderabad, Junagadh ve Keşmir dışında tüm prenslikler Pakistan ya da Hindistan'a bağlanmıştır. Bu noktada teknik olarak dışarda kalan bu prenslikler bağımsız olmuştur. Ancak daha sonra Hyderabad ve Junagadh Hindistan'a bağlanırken; iki devletin de üstünde hak iddia ettiği Keşmir günümüze kadar devam edecek büyük bir krizin merkezi olmuştur (Ganguly, 1998: 2).

1. KEŞMİR SORUNUN KISA TARİHİ

1.1. İngilizlerin Bölgeden Çekilmesi ve Keşmir Krizi

İngilizlerin bölgeden çekilmesiyle Keşmir, Pakistan ile Hindistan arasındaki mücadelenin adı olmuştur. Taraflar 1947'den beri üç kez büyük çapta savaşa neden olmuş, iki kez nükleer krizin eşiğinden dönmüş, çeşitli vesilelerle anlaşma yoluyla ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır (Ganguly, 2006: 45-6). Hint Mihrace yönetimindeki Müslüman çoğunluklu Keşmir halkı her ne kadar dini aidiyetleri nedeniyle Pakistan'a ilhak istese de Mihrace, Pakistan ve Hindistan gibi bağımsız olma beklentisindeydi. Bu beklentiler çerçevesinde net bir karar alınamayınca Keşmir'in hakkındaki karar daha sonraya bırakılmıştır. Erteleme aynı zamanda ilhakı bekleyen Pakistan destekli grupları harekete geçirmiş ve ayaklanmalar başlamıştır. Ayaklanmaları bastırma noktasında yetersiz kalan Mihrace ise yardıma Hindistan yönetimini çağırmıştır (Ganguly, 1998: 2). İngiliz genel valisinin Hindistan'dan beklenen yardımın ancak Keşmir'in Hindistan'a ilhak kararıyla olabileceğini açıklaması üzerine Hindistan ve Keşmir yönetimleri arasında 26 Ekim 1947'de katılım anlaşması yapılmıştır. Vali ayrıca, "Keşmir'in nihai tercih meselesinin işgalcilerin çekilmesinden sonra yeniden ele alınacağını" belirtmiştir (Rızvi, 2002: 326).

Keşmir'in Hindistan'a ilhak edilmesi kararıyla Hindistan orduları Keşmir'i işgal sürecini yönetmeye başlamıştır (Güven, 2019). Bu işgal aynı zamanda Keşmir'in üzerine iki egemen devlet olan Pakistan ve Hindistan'ın "ilk savaş"ına yol açmıştır (Aslan, 2019: 2). Savaş devam ederken 1948'de Hindistan tarafı konuyu Pakistan'ın işgalcilere yardım ettiği suçlamasıyla BM Güvenlik Konseyi'ne taşımış (Rızvi, 2002: 326) ve böylece konu uluslararası bir boyut kazanmıştır. Ateşkes ise ancak 1949'da BM arabuluculuğunda Hindistan ve Pakistan Komisyon toplantısında sağlanabilmiştir (Aslan, 2019: 2). Keşmir'in akıbeti de bu toplantıda ele alınmıştır. Topraklarının 1/3'ü Pakistan'a verilirken geriye kalan 2/3'lük bölüm Hindistan'a verilmiş; aradaki sınıra da "ateşkes hattı" denilmiştir.

Ayrıca Keşmir için demokratik bir halk oylamasına karar verilmiş, garantör olarak BM meselenin takipçisi olmuştur. Ancak halk oylaması günümüze kadar uygulanmamıştır (Ganguly & Blank & Devotta, 2003: 2).

Tartışmalar devam ederken Hindistan tarafından bir hamle gelmiş ve Keşmir için yeni bir anayasa kabul edilmiş; anayasa çerçevesinde Keşmir'in ilk başbakanı Şeyh Abdullah olmuştur (Ganguly, 2003: 2). Ardından da Abdullah, 1952 yılında Hindistan yönetimi ile "Delhi Anlaşması" olarak da bilinen anlaşmayı sağlamıştır. Anlaşma kapsamında 370. Madde kabul edilmiştir. Bu çerçevede Keşmir yönetimine kendi bayrağını kullanma hakkı tanınmış, Keşmirililere Hindistan vatandaşlığı sağlanmış, Hindistan devlet başkanı Keşmir'de dâhil tüm Hindistan'ın başı kabul edilmiş ve Keşmir valisinin, Hindistan yönetimi tarafından kabul edilmesi şartıyla "yasama meclisi tarafından" seçilebileceği belirtilmiştir (Schofield, 2003: 80). Ancak bu anlaşma 1953'te Abdullah'ın bir adım daha ileri giderek bağımsızlık talebinde bulunup hapse girmesiyle "kısa ömürlü" kalmıştır (Ganguly, 2003: 2).

Abdullah'ın tutuklanmasıyla Bakşi Gulam Muhammed'e geçici hükümet kurdurulmuştur. Bakşi'nin yönetimi altında kurucu meclis 1954'de Delhi anlaşması kapsamındaki 370. Maddeyi kabul etmiş (Ganguly, 2001: 314) ve Keşmir Hindistan'a bağlanmıştır. 1956'da bağlanmanın devamı olarak "Keşmir Anayasası" halk oylaması ile kabul edilmiş; 1957'de ise 370. Madde Hindistan Meclisi tarafından resmiyete kavuşturulmuştur (Aslan, 2019: 2). 1963'te ise sorunun başından beri Keşmir'i kendi parçası olarak gören Hindistan parlamento kararıyla "Keşmir'in devlet başkanlığı statüsünü" kaldırmıştır. Yerine de Hindistan'ın bir eyaleti olarak Keşmir'e vali atanmış; sorun daha da çıkılmaz hale getirilmiştir (SDAM, 2016: 5).

1965'e gelindiğinde Pakistan ve Hindistan arasında ikinci büyük çaplı savaş yaşanmıştır. Temmuz 1965'te Pakistan, Hindistan yönetimindeki Keşmir'e ateşkes hattını ihlal ederek "Cebelitarık Operasyonu" gerçekleştirmiştir. Operasyon kapsamında; ilk aşamada 1000 civarında gizli Pakistan birlikleri ateşkes hattını geçmiş ve Hindistan yönetimindeki Keşmirli Müslümanları

Hindistan'a karşı ayaklandırmayı hedeflemiştir. Operasyon ve Pakistan'ın güç kullanımı savaşı tetiklemiştir. 22 Eylül'e kadar devam eden savaşta Pakistan başarılı olamamıştır. Çünkü Hindistan'a karşı ayaklanacağını düşündüğü Keşmirli Müslümanlar; aslında Pakistan karşıtı bir konumda yer almış ve sızma operasyonuna karşı Hindistan güçlerine destek sağlamışlardır (Snedden, 2015: 163).

Savaş sürecinde Pakistan Srinagar yolunu ele geçirmiş olsa da "Hindistan Pakistan'ın ikinci büyük şehri olan Lahor'a kadar" ele geçirmiştir. Bu noktada BM ateşkes ilan ederken; süper güçler de "Pakistan ve Hindistan'a silah ambargosu" uygulamışlardır. 1966'da ise Sovyetler Birliği Dışişleri bakanının öncülüğünde taraflar barış anlaşmasının temini için bir araya gelmiş ve Taşkent Antlaşması imzalanmıştır. Anlaşmayla taraflar eski sınırlara dönmeyi kabul etmişlerdir (Ganguly, 1998: 4).

1971 yılı Pakistan ve Hindistan'ın doğrudan Keşmir üzerinde olmasa da karşılaştığı üçüncü büyük çaplı savaşa sahne olmuştur. Aslında mesele Keşmir'le ilgili olmaktan ziyade Doğu Pakistan ile ilgilidir (Ganguly, 1998: 4). 1971'de Pakistan Cumhurbaşkanı Yahya Han, vaat edilen seçimleri Doğu ve Batı Pakistan'da gerçekleştirmiştir. Fakat seçim sonucunda Doğu Pakistan'da Avami Birliği'nin genel zaferine Batı Pakistan'da çoğunluğu sağlamış olan Bhutto ve partisi karşı çıkmıştır. Bhutto bunun yerine "iki tarafında çoğunluğuna iktidarın verilmesini önermiştir." Ancak sonrasında Avami Birliği'nin lideri tarafından bağımsız "Bangladeş" talepleri yükselmeye başlamıştır. Yükselen bu taleplere Pakistan da güç kullanarak karşılık vermiştir (Schofield, 2003: 116-7).

Giderek "iç savaşa" dönen süreçte Hindistan'a kitlesel göçler yaşanması Hindistan'ı da bu savaşa taraf yapmıştır. Savaşta Bangladeş güçlerini destekleyen Hindistan hava sahasını Pakistan savaş uçaklarına açmamıştır (SDAM, 2016: 7). Pek çok çatışmaların yaşandığı bu savaşta Pakistan yenilmiş ve Bangladeş bağımsızlığını ilan etmiştir.

Bu savaşın Keşmir’le ilgili olan tek tarafı; 1972’de imzalanan Simla Antlaşması olmuştur. Bu antlaşmayla aralarında savaş sonrası barışın teminine odaklanan Pakistan ve Hindistan ikili ilişkileri korumaya, karşılıklı toprak bütünlüklerine saygıya ve işbirliklerine vurgu yapmıştır (Güven, 2019).

Keşmir konusundaki maddeyle de Pakistan ve Hindistan yönetimleri altındaki bölgelerin sınırları “kontrol hattı” olarak anılmış, iki tarafta normalleşme sürecini kabul etmiştir. Simla Antlaşması’yla Pakistan, Hindistan’ın müzakerelere olumlu yaklaşacağına inanırken, Hindistan Keşmir’in Pakistan ile arasındaki bir mesele olduğu için üçüncü bir tarafa ihtiyaç olmadığını savunmuştur (Aslan, 2019; 3).

1980’ler Keşmir’de ayrılıkçı hareketlerin yükselişe geçtiği bir dönem olmuştur. Özellikle 1984’de Faruk Abdullah’ın Hindistan yönetimi tarafından görevden alınması ve sonrasında görevden alınan Abdullah’ın 1987’de Hint yönetimi ile ittifak kurması Keşmirli yöneticileri konusunda hayal kırıklığına uğratmıştır (Ganguly, 1998: 5). Bu dönemde Keşmirli, Hindistan’ın Keşmir’i terk etmesi amacıyla Hindistan karşıtı protestolar gerçekleştirmeye başlamıştır. Ancak Hindistan bu protestoları bastırmak için güç kullanmış; 1989 yılında Hindistan’ın güç kullanımına karşı “silahlı direniş grupları” ortaya çıkmıştır (SDAM, 2016: 5).

1990’larda Keşmir’deki bu gruplar iki ayrı yaklaşımda olmuşlardır. Birinci yaklaşımı benimseyenler Keşmir’in Hindistan’dan ayrılarak yapılacak halk oylamasında bağımsızlığını kazanmasını savunmaktaydı. Bu grup dini yaklaşımlardan daha ziyade laik, demokratik temelleri benimsemekteydi. Diğer yaklaşımı benimseyenlerse Keşmir’i Pakistan’a bağı ya da Pakistan’la bir bağı olan bağımsız bir İslam devletini savunmaktaydı. Bu grup ise “kökten dinci gruplar ve dini elitler” tarafından desteklenmişti (Galguly, 1998: 5).

1999'da ise Kargil Krizi yaşanmıştır. Hindistan Kargil'deki askeri tesislerini hava muhalefeti nedeniyle kış aylarında terk etmesi sonrasında Pakistan askerleri ve Keşmirli direnişçiler Kargil tepelerindeki Hint askeri tesislerini ele geçirmiştir. Hindistan ise ele geçen bu tesisleri geri almak için "Zafer Operasyonu" gerçekleştirmiştir. Her yönden operasyonu sürdüren Hindistan böylece pek çok yeri yeniden ele geçirmiş; taraflar nükleer krizin eşiğine gelmişlerdir. Ancak Amerika'nın aracılığıyla Pakistan'ın geri adım atmasını sağlanmıştır. (Güven, 2019)

1.2. Keşmir Krizinde Bugün

2000'li yıllar Hindistan'a karşı Keşmirliilerin büyük küçük pek çok protestosuna, bölgede şiddetini arttıran terör saldırılarına ve 1947'den beri devam eden Hindistan-Pakistan mücadelesine sahne olmuştur. Yakın dönemde ise 2016'da şiddetini yeniden hissettirmeye başlayan mücadele Keşmir'de Hindistan yönetimi altındaki Uri bölgesinde askeri üsse saldırılmasıyla başlamıştır. Pakistan tarafından desteklendiğini belirttiği militan grubun saldırıyı gerçekleştirdiğini savunan Hindistan bu saldırıya karşılık atağa geçmiştir (BBC News, 2019). Hindistan bu tür saldırılara daha önce de maruz kalmıştır. Ancak Uri saldırısına karşı Hindistan, Pakistan ile arasında yer alan kontrol hattını ilk kez ihlal etmiş ve bölgedeki şiddetlenen çatışmaların farklı boyutta yaşanacağını göstergesi olarak "Nokta Operasyonu" düzenlemiştir (Ünlü, 2016). Daha sonrasında ise 2018'de Srinagar'da gerçekleşen terör saldırısı Hindistan ve Pakistan'ı karşı karşıya getiren diğer bir mesele olmuştur. Bu saldırıyı da Pakistan destekli olarak görülen bir örgüt üstlenmiştir (Banikamal, 2019).

Hindistan'ın 2019 Ağustos'unda aldığı Keşmir'in statüsü kararı (BBC News Türkçe, 2019) suyu taşıran damla olmuştur. Buna göre 2019 Seçimlerinde Hint Milliyetçisi N. Modi ve Partisi Keşmir konusunda terörle topyekûm mücadeleyi vurgulamış, Delhi Anlaşması ile kabul edilen 370. madde ile Keşmir'in özerk statüsünün kaldırılacağını vaat etmiştir (Shazad & Bukhari, 2019).

Öncesindeyse Hindistan İçişleri Bakanı benzer açıklamalar yapmış; Keşmir'in özerkliği ile ilgili maddeyi kaldırmayı ve bölgeyi ikiye ayırmayı düşündüklerini belirtmişti. Seçimler sonrasında bu vaat, 5 Ağustos 2019'da karara bağlanmıştır. Bu kararlar Keşmirli olmayanların Keşmir'e girişini ve mülk edinmesini sağlanmış; böylece Keşmir'in demografik durumunda değişim öngörülmüştür (Özdemir, 2019).

Karar öncesinde Hindistan yönetimi Keşmir'de bir ayaklanmaya mahal vermemek amacıyla bölgede telefon ve internet bağlantılarını kesip halka açık toplantıları yasaklamıştır. Turistlere ise "bir terör tehdidi" gerekçe gösterilerek Keşmir'den ayrılmaları konusunda uyarılarda bulunulmuştur. Ayrıca kararlar birlikte Hindistan bölgede daha önce yaşanmamış tecrit ortamını oluşturmuş, 500'den fazla kişi gözaltına alınmıştır. Keşmirli siyasiler de bu süreçten payını almıştır. Hindistan'ın aldığı bu karara Pakistan tarafından karşı çıkılmış, uluslararası güçler ve BM karara karşı tepkiye çağırılmıştır. Bu bağlamda ABD Başkanı Trump, bölgesel barışın temini için hazır olduğunu, BM Genel Sekreteri tarafların barışın temini için görev tevdi edildiğini belirtmiştir. Yaşanan insan hakları ihlalleri de bu görüşlerin ana konusu olmuştur (Shazad & Bukhari, 2019)

2. DEVRİM SONRASI İRAN DIŞ POLİTİKASI VE KEŞMİR KRİZİNE BAKIŞ

2.1. Devrim Sonrası İran Dış Politikasının Genel Yaklaşımı

Kadim zamanlardan günümüze devlet geleneğine belirli kırılmalar dışında hep sahip olagelen İran, stratejik konumu yüzünden özellikle 20.yy'dan itibaren emperyalist güçlerin rekabet alanı konumunda olmuştur (Zarif, 2014: 54). Pehleviler döneminde başlayan İran dış politikasının profesyonelleşmesi (Mafinezam & Mehrabi, 2008: 47-8) günümüze kadar bu rekabetler nedeniyle ulusal çıkarlar ve güvenlik çerçevesinde şekillendirilmiştir (Zarif, 2014: 54). Ancak bu durum geçmişten günümüze İran'ın tek bir dış politika anlayışına sahip olduğu anlamına gelmemektedir. Zira İran tarihinde dış politikayı etkileyen pek çok kırılmalar yaşanmıştır ki bunların en önemlisi 1979 İran İslam Devrimi olmuştur.

1978 yılının sonlarında İran'da Pehlevi monarşisinin siyasal konumu geniş çaplı ayaklanmalara neden olmuştur (Behrooz, 2012: 365). İran'ı devrime götürecektir bu ayaklanmaların başlıca nedenleri Şah'ın Batı ile sıkı ilişkileri, İran siyasetinde görülen emperyalist etki, giderek bozulan ekonomik koşulların yanı sıra ülkedeki batılı normlar ve modernleşme girişimleri olmuştur (Gündoğan, 2011: 94). Bu koşullar altında 1979 yılında Ayetullah Humeyni'nin tartışmasız liderliğinde toplumun farklı kesimlerinden insanların katılımıyla İran İslam Devrimi gerçekleştirilmiştir (Behrooz, 2012: 365).

Devrimle elde edilen zafer, ülkede İslam ve cumhuriyet bağlamında İran İslam Cumhuriyeti ile "yeni bir devrimci düzenin kurulmasını" sağlamıştır (Zarif, 2014: 52). Kurulan yeni düzen elbette dış politika anlayışının değişmesini de beraberinde getirmiştir. Dış politikada İslam ve devrim ideolojisi yeni İran kimliği oluşturulmuş; kısa, orta ve uzun vadeli çıkarlar İran İslam Cumhuriyeti dış politikasının yeniden şekillendirilmesini sağlamıştır. Ancak daha sonraki süreçte uluslararası arenada devrim sonrası İran'a karşı alınan pozisyon bununla birlikte yaşanan bölgesel ve uluslararası krizler; İran İslam Cumhuriyeti'nde dış politika anlayışının, devrimci ilkesi aynı kalsa da konjonktürel değişimlerden geçmesine yol açmıştır.

İran İslam Cumhuriyeti'nin dış politika anlayışı kısa/orta/uzun vadeli çıkarlar etrafında inşa edilirken kısa ve orta vadeli çıkarlar ulusal bağlamda; uzun vadeli çıkarlar ise İslami ilkeler ile şekillendirilmiştir. Przeworski'ye göre devrim sonrasında İran'ın dış politikası uzun vadede bütünüyle İslami öğreti ve değerlere dayanan İslamî Devrim İdeolojisi olarak belirlenmiştir (Przeworski, 2013: 65). Bu kapsamda dış politikada İran'ın ihtiyaç duyduğu kimlik idealizm, ideolojik eksen, adalet, uluslararası sistemin adaletsizliğine karşı meydan okuma, ulus-aşırı ümmetçilik yorumu geliştirme, İslam ümmetine karşı sorumluluk düşüncesi, müstekbir-mustazaf ayrımı ile ezilenlerin çıkarlarının savunulması, kurtuluş hareketleri için destek, İslam dünyasına devrim ihracının sağlanması, adil uluslararası sistemin inşası ve emperyalist sisteme karşı mücadele prensipleri ile oluşturulmuştur. Oluşturulan dış politika kimliği İran-İrak Savaşı ile meşruiyetini sağlamış uluslararası arenadaki konumunu belirlemiştir (Azghandi & Sarmadi, 2016: 2).

İran-İrak Savaşı'nda Irak'ın maddi ve manevi anlamda Batı tarafından desteklenmesi süreç boyunca İran'ın devrimci kimliğinin diri kalmasına ve uluslararası arenada tecrit konumuna gelmesine neden olmuştur. Savaşın son dönemlerinde tecrit konumu İran'da büyük ekonomik sorunlara yol açmıştır. Bu ekonomik sorunların çözümü için savaş sonrası dönemde Haşimi Rafsancani hükümeti dış politikada devrimci ideolojiyi pragmatik olarak yeniden gözden geçirmeye başlamıştır. Savaş nedeniyle harap olan İran ekonomisinin yeniden ayaklandırılabilmesi için petrol piyasasının canlandırılması; alt ve üst yapıların yeniden temin edilebilmesi için sermaye ve teknolojinin temin edilmesi uluslararası gerilimin azaltılması ve dünya ile yeni iletişim kanallarının kurulması gerekliliği görülmüştür. Yani devrimin ikinci on yılında dış politika devrim ideolojisine ekonomik pragmatizm çerçevesinden bakılmasıyla oluşturulmuştur (Azghandi & Sarmadi, 2016: 12-4).

Muhammed Hatemi dönemi İran İslam Cumhuriyeti'nin dış politikası noktasında "Medeniyetler Arası Diyalog" önerisini (Zarif, 2014: 54) ön planda tutmak dönemin politika anlayışını gösterecektir. Ancak Mahmud Ahmedinejad dönemi pragmatizmin yerini yeniden devrim ideolojisinin aldığı bir dönem olmuştur. Özellikle nükleer sorunda Ahmedinejad'ın proaktif ve tavizsiz yaklaşımı İran'ın yeni sorunlarını ortaya çıkarmıştır. Bu dönem boyunca İran'ın yeniden uluslararası tecrit ve ambargonun yol açtığı ekonomik ve siyasal krizlere kapı aralamış. Bu noktada Hassan Ruhani'nin sürpriz olarak görülen zaferi de (Akbarzadeh & Conduit, 2016: 1-2; Shanahan, 2015: 3) aslında daha anlaşılır hale gelmiştir ki kimi çevrelerde "dini lider Ali Hamaney'in ilk tercihi olmadığı" inancı hâkimken, Hamaney bile tecridin zararları daha ileri gitmeden büyük egemen güçlerle masaya oturabilecek pragmatizme sahip Ruhani'yi desteklemiştir (Naji, 2017).

Bazılarının reformist (Akbarzadeh & Conduit, 2016: 3) bazılarının da pragmatik muhafazakâr (Juneau, 2014: 100) olarak adlandırdığı Hassan Ruhani'nin 2013'te beş muhafazakâr rakibine karşı ilk turda %51 ile seçilmesi her alanda yeni ve ılımlı bir dönemin başlayacağı ümidini yeşertmiştir (Zarif, 2014: 55). Seçim sürecinde iddialı bir dış politika reform planı hazırlayan Ruhani bunu birbiriyle ilişkili üç tema ile belirtmiştir: "Ekonomiyi yeniden inşa etme,

nükleer meseleyi çözüme ve İran'ın uluslararası izolasyonunun sonlandırılması (Akbarzadeh & Conduit, 2016: 4).

Bu temalar detaylandırıldığında nükleer meselede çözüme ulaşmak, ekonomik sorunların çözülmesine ve uluslararası izolasyonun sona ermesine imkân sağlayacaktır. Diğer taraftan da uluslararası izolasyonun sonlandırılması nükleer ve ekonomik sorunların çözülmesini mümkün kılacaktır. Bu şekilde birbirini sağlayan bir döngü sürdürülebilecektir. Ruhani bu reform çağrıları ile seçildiği ilk yılı uluslararası imajın düzeltilmesi yolundaki çalışmalarıyla geçirmiştir (Shanahan, 2015: 3). Hatta seçim sonrasında ABD Başkanı Obama ile telefon görüşmesi gerçekleştirmiştir (Najji, 2017). Bu durum Ruhani'nin uluslararası imaj noktasında ne kadar kararlı olduğunu göstermiştir.

Ruhani'nin dış politikada vurguladığı diğer bir kavram "ihtiyatlı ılımlılık" olmuştur. Söz konusu kavram Cevad Zarif'in Foreign Affairs'de yayınlanan ve Ruhani döneminin "dış politika manifestosu" (Akbarzadeh & Conduit, 2016: 4) olarak da görülen makalesinde, "realizm, özgüven, realist idealizm ve yapıcı angajmana dayanan bir yaklaşım" olarak tanımlanmıştır. Ruhani'nin bu ihtiyatlı ılımlılığının devrim ideolojisini İran'ın sahip olduğu potansiyelle bir araya getirdiği yine aynı makalede belirtilmiştir. Bu kavramlar çerçevesinde İran İslam Cumhuriyeti'nin mevcut dış politikasında ulusal manada anlam ve fikir birliği sağlanırken dışarı ile de yapıcı bir iş birliğinin sağlanacağına, ulusal güvenliğin temini için çalışılacağına, İranofobinin yanı sıra İslamofobi ile mücadele edileceğine ve uluslararası arenada İran'ın bölgesel ve uluslararası statüsünün geliştirileceğine vurgu yapılmıştır (Zarif, 2014: 56-7).

Ayrıca dış politikada dört temel öncelik; ikili ve çoklu ilişkilerin geliştirilerek uluslararası sisteme İran'ın katılımının sağlanması, her ortamda İran halkının hakkının savunulması ve İran-İslam kültür ve değerlerinin tanıtılması, Filistin başta olmak üzere tüm ezilenlerin desteklenmesi ve en önemlisi uluslararası sistemde "barışçı nükleer programının" kriz olarak güvenleştirilmesiyle oluşan İran karşıtı propagandaların önüne geçilmesi olarak belirlenmiştir (Zarif, 2014: 57). Bu noktada aslında nükleer meselenin en öncelikli konu

olduğunun belirtilmesi İran dış politikasının son dönemlerindeki ana meselenin de bu olduğunu göstermektedir ki İran dış politikası bazı çalışmalar da nükleerle ilişkilendirilmiştir (Abbasi & Salehi & Hassanvand, 2017: 118).

Ruhani dönemi bu konuda da başı çekmiş ve sıkı uluslararası mücadeleler sonucunda P5+1 ülkeleri ile nükleer programı konusunda 2015'te JCPOA olarak da bilinen uzun vadeli bir anlaşmayı sağlamıştır. Bu anlaşma ile İran "hassas nükleer faaliyetlerin sınırlandırılmasını ve ekonomik yaptırımların kaldırılması karşılığında uluslararası gözlemcilerin İran'a girişini kabul etmiştir. Ancak bu durum uzun sürmemiş; 2018'de Donald Trump'ın anlaşmayı terk ettiğini açıklaması ve ardından İran ve İran'la ticaret yapan ülkelere karşı eski yaptırım şartlarını devreye soktuğu açıklaması anlaşmanın sonunu hazırlamıştır (BBC News, 2019). Kasım Süleymani'nin öldürülmesiyle de İran tek taraflı anlaşmadan çekildiğini açıklamıştır (Çetin, 2020).

Devrim sonrası İran dış politikasında bu devrim ideolojisinin yanı sıra stratejik gerçekler, tarihsel miras, İran anayasal sistemi gibi belirleyici bazı faktörler de göz ardı edilmemelidir (Gündoğan, 2011: 99). Stratejik olarak Doğu-Batı geçiş güzergâhında yer alan, yedi ülkeyle doğrudan sınıra sahip, Hazar Denizi ve Basra Körfezi üzerinden de on bir ülkeyle bağlantı sağlayabilen İran, antik dönemlerden günümüze pek çok medeniyete ev sahipliği yapmış ve bu tarihi ve stratejik konumuyla her dönemde bölgesel aktör olmayı başarabilmiştir.

Günümüz İrandış politikasını anlamada İran anayasal sisteminin tanınması elzem bir konumda olmuştur. Çünkü anayasal bağlamda İran dış politikası her türlü yabancı egemenlik ve müdahalesini reddetmekte; devrim ideolojisi özelliğini hala korumaktadır. Anayasal çerçevede Cumhurbaşkanı dış politika yapımında yer alsa da dini liderin kararları her türlü kararın üstündedir. Bu bağlamda otorite olarak dini lider ve doğrudan onun emirleriyle görev yapan Devrim Muhafızları dış politikada Ruhani'nin karşılaşılabileceği temel engeller konumunda bulunmaktadır (Shanahan, 2015: 3).

Böylece Ruhani'nin dış politikadaki hareketlerini ve politikalarını değerlendirirken dini liderin öncelikli otoritesini de göz ardı edilmemelidir. Yani Ruhani, dış politika da ne kadar ılımlı tavır almaya çalışsa da politikaları dini liderin onayladığı ölçüde ılımlı olabilir. Fakat tüm bunları ele alırken vurgulanması gereken belki de en önemli durum, Ruhani'nin de tüm ılımlılık çağrılarına rağmen devrimin yetiştirdiği bir siyasetçi olmasıdır (Naji, 2017; Shanahan, 2015, 2). Yani değişim ve ılımlılık gibi reformist ya da pragmatist söylemlere sahip olsa da veya "dış politika sloganlar tekrarlanarak yapılmıyor" dese de tüm bu fikirlerinin temelinde devrim ideolojisi ve onun sloganları yer almaktadır. Dışişleri Bakanı Zarif de bu ılımlılığın ilkelerden vazgeçmek olmadığını sadece yöntemde değişikliklerin olduğunu belirtmiştir (BBC News, 2013).

2.2. İran'ın Keşmir'e Bakışı

İran, jeopolitik olarak Ortadoğu ile ilişkilendirilse de Güney Asya'dan ve bölgenin uzun soluklu krizinin hala devam ettiği Keşmir'den ayrı düşünülemez (Savuk, 2016). Tarihsel olarak Nadir Şah'ın 1738'de Delhi'yi işgaline (Schofield, 2003: 4) kadar götürülen İran-Keşmir ilişkisi günümüze kadar devam etmektedir. Ancak 1947'de İngilizlerin bölgeden çekilmeye karar vermesiyle İran'ın Keşmir'de ortaya çıkan krize bakışı her dönem farklı olmuştur. Bu farklılığı belirleyen faktörse İran dış politikasında değişen prensipler olmuştur. Devrim öncesi dönemde Batı yanlısı bir dış politika belirleyen İran, dönem içerisinde Pakistan'la iyi ilişkiler kurarken bağlantısızlık politikası sürdüren Hindistan'la pek ilişki kurmamıştır (Berlin, 2004: 2). Bu durum İran'ın Keşmir Krizi'ne bakışını etkilemiş olsa da 1979 Devrimi'yle İran'ın devrimci ideolojisi kısa orta ve uzun vadeli çıkarları dış politika anlayışının temelini oluşturmuştur.

1979 İslam Devrimi'yle İran'ın devrimci dış politika kimliği ve özellikle devrim ihracı fikri Humeyni dönemi boyunca Keşmir'le ilişkilerinin temelini oluşturmuştur. Bu kapsamda Keşmir'deki katliamlar sona ermeden Hindistan'la görüşmenin anlamsız olduğunu belirten Humeyni, 1980'de Keşmir'i ziyaret etmiştir.

Orada gerçekleştirdiği derste Müslümanların birliği ve kardeşlik vurgusu yapmış (Mehdi, 2018), böylece Keşmirli Müslümanların yanında olduğunun işaretini vermiştir. Bugün hala Humeyni'yi anma törenleri Keşmir Müslümanları tarafından gerçekleştirilmektedir (RisingKashmir, 2015).

Yani Humeyni, Keşmirli Müslümanlar tarafından sevilmiş ve lider olarak görülmüştür. Devrimin ideolojik yaklaşımlarının yanında Keşmir'le olan ailevi ilişkisi de onun sevilmesinde önemli bir rol oynamıştır. Ayrıca devrim öncesi dönemde daha sürgüneyken 1978'de Keşmirli Müslümanlar yaşaması için Humeyni'yi Keşmir'e davet etmişlerdir (Safvi, 2016). Tüm bu durumlar göz önüne alındığında; devrim ihracı ile bölgede etkisini arttıran İslami ideolojiler Keşmir Krizi'ne taraf olan Hindistan'ın İran'la ilişkilerinde daralmaya neden olmuştur (Naaz, 2001: 1918). Keşmirli direniş gruplarının da cesaretlenmesinde rol oynamış ve Hindistan'ın İran etkisinden rahatsız olmasına neden olmuştur (Berlin, 2004: 2). Ancak daha sonraki süreçte durum hiç de beklendiği gibi olmamıştır.

Keşmir krizinde Müslümanlar, Humeyni sonrası dönemde beledikleri desteği görememişlerdir. O kadar ki Pakistan eski Başbakanı Pervez Müşerref, "İran'ın dost mu düşman mı" olduğunu bir türlü anlayamadıklarını belirtmiş, İran'ın Keşmir Krizi'nde Hindistan'ın lehine tarafsız kalmasını eleştirmiştir (Aslan, 2019: 5). İran-İrak Savaşı ve sonrasında yaşanan ekonomik sıkıntılar devrimci dış politika ideolojisinin pragmatist bir yaklaşım kazanmasına neden olmuştur. Bu doğrultuda Hindistan'la iletişime geçen İran, Rafsanjani döneminde Keşmir Krizi'ne müdahil olmak gibi bir isteğinin olmadığını vurgulamıştır (Naaz, 2001: 1921). Böylece İran'ın Keşmir konusunda bakışı günümüze kadar devam edecek bir değişim geçirmiştir. Bu değişimle uzun vadeli çıkarlarını temsil eden İslami prensiplerin ve devrimci ideolojinin yerini kısa-orta vadeli ekonomik çıkarlar almıştır.

İran'ın ekonomi temelli pragmatizmi, Ruhani döneminde de devam etmiştir. Bu dönemde İran hem Hindistan hem de Pakistan'la ilişkilerin geliştirilmesine önem vermiştir. Bu kapsamda pragmatik dış politika anlayışı çerçevesinde 46 milyar dolar değerindeki Çin-Pakistan ekonomi koridorunun bir parçası

olmak isteyen İran'ın 2016'da Pakistan'la görüşmelere başlaması ilişkilerin gelişimi noktasında önemli bir işaret olarak görülebilir.

İranlı büyükelçi proje için gerekli potansiyele İran'ın sahip olduğunu ve gerekirse Pakistan'ın ihtiyaç duyduğu enerji ihtiyacının da İran tarafından karşılanabileceğini belirtmiştir (Rising Kashmir, 2016). Benzer saiklerle Hindistan'la da ilişkilerini geliştirmeye çalışan Ruhani en önemli petrol ithalatçısı Hindistan'ı ziyaretinde iki ülke arasındaki tarihsel yakınlığa vurgu yapmıştır (Shabir, 2018).

Tüm yaklaşımların yanında son dönemlerde yaşanan terör saldırıları ve Hindistan'ın Keşmir'de artan baskıları, İran'ı Keşmir konusunda yeniden harekete geçirmiş ve Keşmir Müslümanlarından yana tavır takınmaya başlamıştır. Özellikle 2019'da Hindistan'ın tek taraflı kararı ve artan baskıları İran'ın eleştirilerine tabi olmuş; Dışişleri Bakanı Zarif, bölgede sorunun çözümünün barışla sağlanacağını belirterek Hindistan'ın bu baskılarını sonlandırmasını istemiştir (Bilgrami, 2020).

Bölgeden barışın temin edilmesi gerektiğini her fırsatta belirten diğer İranlı yetkililer; Keşmir halkının çıkarları için tarafların barışında arabulucu olmaya hazır olduğunu da vurgulamaktadır (Rising Kashmir, 2018; Aman, 2019). Hindistan bu meselenin kendi iç meselesi olduğunu belirtse de Pakistan meselenin çözümü için meseleyi uluslararasılaştırmaya çalışmakta ve bu nedenle Keşmir Krizi konusunda İran'dan destek beklemektedir (India Today, 2019). İran'sa bölgesel güç olma hevesi içerisinde buna zaten dünden hazır olduğunu her fırsatta yukarıda da belirtildiği gibi vurgulamaktadır.

Sonuç

Çeşitli boyutlarıyla çalışmada genel hatlarıyla ele alınan Keşmir meselesinin tarihsel, kültürel, ekonomik, sosyolojik ve jeopolitik boyutlarını tek bir çalışmada ele almak oldukça güçtür. Şurası açıktır ki Keşmir hem üzerinde yaşayan halklar hem bölge halkı hem de soruna taraf uluslararası camia açısından hayati bir önemde

bulunmaktadır. Keşmir'de hâlihazırda devam eden sorun, bölgenin geleceği açısından çok kritik belirsizliklere yol açmaktadır. İngiliz sömürgeciliğinin diğer örneklerinde de çok açık bir şekilde görüldüğü üzere; Keşmir, halkları ve bilhassa Müslüman toplum ve İslam dünyası açısından tektonik aktivitelere yol açabilecek bir potansiyele sahiptir. Özetle; Keşmir, İslam dünyasının gündeminde acil çözüm bekleyen bir meseledir. Pakistan ve Hindistan kadar İran, Çin, ABD, Rusya ve bölge ülkeleri Keşmir sorununa kendi tarihsel ve stratejik pragmatizmleriyle yaklaşmaktadırlar. Sorunun çözümünü herkesin kendi bakış açısında görmesi, işi daha da içinden çıkılmaz bir hale sürüklemekte. Keşmir, her şeyden önce Keşmirlilerindir, Keşmir'de yaşayan Keşmir halkınıdır. Keşmir'in kendi öz dinamikleri dışında bir çözüm arayışıysa akamete uğramaya mahkûm olacaktır. Bölgede çatışmalı geçen sürecin barışçıl bir biçimde sonlandırılması ve Keşmir'de barışın inşasının sağlanması noktasında, başta BM nezdinde olmak üzere tarafsız bir hakemlik müessesisiyle temel bir çözüm geliştirilebilir. Bunun içirse başta Hindistan olmak üzere, Keşmir siyaseti aktörlerinin süreci hukuksuzca kendi lehlerine çevirme çabalarının acilen durdurulması gerekmektedir.

Ülkemiz gerek Müslüman kimliği gerekse de küresel güvenlik meselelerindeki adil arabuluculuk özelliğiyle Keşmir sorunun çözümü noktasında çok önemli işlevler ve roller üstlenebilir. Türkiye'nin Bosna-Hersek, Kosova, Lübnan, Suriye, Libya ve Arakan gibi sorun alanlarında şimdiye kadar sergilediği yapıcı tutum ve arabuluculuk girişimleri, Keşmir sorununun çözümü açısından da ümit vericidir. İran örneğinde olduğu gibi konuya mezhepsel ve siyasi menfaatlerinden ziyade son derece insani ve gerçekçi yaklaşacağı görülen Türkiye'nin uluslararası alanda Keşmir konusunda geliştirecek çözüm sürecinde aktif rol alacağı öngörülebilir. Sonuç olarak; Keşmir, tarihsel gerçekliğine uygun olarak üzerinde yaşayan halkların inisiyatifi ve geleceği şekillendirme çabalarına bırakılmalıdır. Soruna taraf Keşmirlilerin arasında ihtilafların olabileceği de göz önüne alınırsa, uluslararası arabuluculuk ve hakemlik müesseselerinin işletilmesi, sürecin sağlıklı ve hızlı bir şekilde yürütülmesinin önünü açacaktır.

Kaynakça

Abbasi, Ebrahim, Salehi, Seyed Javad ve Hassanvand, Muzaffar, "Diplomasi-e Haste-e Iran dar Dovlatha-e Khatami, Ahmadinejad va Rouhani (1997-2015) (Iran's Nuclear Diplomacy in the Governments of Khatami, Ahmadinejad and Rouhani)", Journal of Political and International Approaches, 43(1), 2017, s. 117-151.

Akbarzadeh, Shahram ve Conduit, Dara, "Ruhani's First Two Years in Office: Opportunities and Risks in Contemporary Iran", (Ed. Shahram Akbarzadeh & Dara Conduit), Iran in the World: President Rouhani's Foreign Policy, Palgrave Macmillan, 2016, s. 1-15.

Aman, Fatemeh, "Iran issues rare criticism of India over Kashmir", Atlantic Council, 30.08.2020, <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/iransource/iran-issues-rare-criticism-of-india-over-kashmir> (10.05.2020).

Aslan, Ömer, "Stripping Kashmir Of Its Autonomy: Domestic and Regional Implication", 29.08.2019, <https://research.sharqforum.org/2019/08/29/stripping-kashmir-of-its-autonomy-domestic-and-regional-implications> (21.06.2020).

Azghandi, Alireza ve Sarmadi, Hamid, "Jangh-e Tahmili va Ta'sir-e an bar Taqyir-e Ghoftaman-e Seyaset-e Kharaje-e Iran (The Imposed War and Its Impact on Changing the Discourse of Foreign Policy)", International Journal of Nations Research, 1(10), 2016, s. 1-15.

Banikamal, Abdolmoghset, "Pakistan-Hindistan Gerilimi ve Güney Asya'nın Güvenliği", 16.05.2019, <https://iramcenter.org/pakistan-hindistan-gerilimi-ve-guney-asyanin-guvenligi> (21.06.2020).

BBC News, "Iran nuclear deal: Key details", 11.06.2019, <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-33521655> (08.07.2020).

BBC News, "Kashmir: Why India and Pakistan fight over it", 08.08.2019, <https://www.bbc.com/news/10537286> (14.03.2020).

BBC News, "Iran's Hassan Rouhani pledges 'slogan-free diplomacy'", 18.08.2013, <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-23744267> (06.07.2020).

BBC News Türkçe, "Cammu Keşmir: Hindistan eyaletin özel statüsünü kaldırdı, Pakistan 'Kabul edilemez' dedi", 05.08.2019, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-49233737> (14.03.2020).

BBC News Türkçe, "Keşmir Krizi: Hindistan ve Pakistan arasındaki gerilim en son yükseldiğinde ne olmuştu?", 28.02.2019, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-47385122> (14.03.2020).

Behrooz, Maziar, "Iran after Revolution (1979-2009)", (Ed. Touraj Daryae), The Oxford Handbook of Iranian History, Oxford University Press, New York, 2012, s. 365-89.

Berlin, Donald L., "India-Iran Relations: A Deepening Entente", Asia-Pacific Center for Security Studies, 2004, s. 1-7.

Bilgrami, Mohammad Pervez, "İran'ın Hindistan'a Karşı Sert Çıkışı: Neden ve Sonuçları", İRAM, 14.03.2020, <https://iramcenter.org/iranin-hindistana-karsi-sert-cikisi-neden-ve-sonuclari> (14.03.2020).

Çetin, Şerife, "AB'nin 'en başarılı' diplomasi hamlesi 'nükleer anlaşma' hüsrarla sonuçlandı", Anadolu Ajansı, 07.01.2020, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/abnin-en-basarili-diplomasi-hamlesi-nukleer-anlasma-husranla-sonuclandi/1694713> (08.07.2020).

Erdal, Selcen, "Çözumsuzlüğün Adı: 'Birleşmiş Milletlere Rağmen Keşmir'", Public and Private International Law Bulletin, 38(1), 2018, s. 85-106.

Ganguly, Rajat, "India, Pakistan and the Kashmir Dispute", Asian Studies Institute, 1998, <https://researcharchive.vuw.ac.nz/xmlui/bitstream/handle/10063/3147/paper.pdf?sequence=2> (08.07.2020).

Ganguly, Sumit, "The Flash-Point of South Asia: Kashmir in Indo-Pakistani Relations", (Ed. Amita Shastri ve A. Jeyaratnam Wilson), The Post-Colonial States of South Asia, Palgrave Macmillan, New York, 2001, s. 311-25.

Ganguly, Sumit, Blank, Jonah ve Devottai Neil, "The Kashmir Question: Retrospect and Prospect", (Ed. Sumit Ganguly), Kashmir Question: Retrospect and Prospect, Frank Cass & Co. Ltd, London, 2003, s. 1-11.

Ganguly, Sumit, "Will Kashmir Stop India's Rise?", Foreign Affairs, 85(4), 2006, s. 45-56.

Gündoğan, Ünal, "Geçmişten Bugüne İran İslam Devrimi: Genel Değerlendirme", Ortadoğu Analiz, 3(29), 2011, 93-9.

Güven, Aydın, "Geçmişten Günümüze Keşmir Meselesi", 27.02.2019, <https://www.ilimvemedenyet.com/gecmisten-gunumuze-kesmir-meselesi.html> (14.03.2020).

India Today, "Pakistan PM discusses Kashmir issue with Iranian President Rouhani", 14.10.2019, <https://www.indiatoday.in/world/story/pakistan-pm-discusses-kashmir-issue-with-iranian-president-ruhani-1609019-2019-10-14> (14.03.2020).

Juneau, Thomas, "Iran under Rouhani: Still Alone in the World", Middle East Policy, XXI(4), 2014, s. 92-104.

Mafinezam, Alidad ve Mehrabi, Aria, Iran and Its Place Among Nations, Praeger, Westport, 2008.

Mehdi, Syed Zafar, "Understanding Iran's traditional position on Kashmir", Tehran Times, 03.07.2018, <https://www.tehrantimes.com/news/425007/Understanding-Iran-s-traditional-position-on-Kashmir> (10.05.2020).

Naaz, Farah, "India-Iranian relations 1947-2000", Strategic Analysis, 24(10), 2001, s. 1911-26.

Naji, Kasra, "Profile: Hassan Rouhani, President of Iran", BBC News, 20.05.2017, <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-22886729> (06.07.2020).

Özdemir, Erol, "Hindistan Seçimlerinde Öne Çıkan Söylemlerin Keşmir Sorunu'na Etkileri", ANKASAM, 20.04.2019, <https://ankasam.org/hindistan-secimlerinde-one-cikan-soylemlerin-kesmir-sorununa-etkileri> (14.03.2020).

Przeczek, Sermin, "Iran's Foreign Policy under President Rouhani: Pledges versus Reality", OrtadoğuAnaliz, 5(57), 2013, s. 64-71.

Rızvi, Saiyid Athar Abbas, "Keşmir", TDV İslam Ansiklopedisi, C:25, 2002, s. 325-327. <https://cdn.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/25/C25008267.pdf> (29.03.2020).

RisingKashmir, "Imam Khomeini icon of people's resistance", 03.06.2015, www.risingkashmir.com/news/imam-khomeini-icon-of-peoples-resistance (10.05.2020).

RisingKashmir, "Pak and Iran in talks over CPEC joining", 09.10.2016, www.risingkashmir.com/news/pak-and-iran-in-talks-over-cpec-joining (10.05.2020).

RisingKashmir, "Iran regrets killings in Kashmir", 03.04.2018, www.risingkashmir.com/news/iran-regrets-killings-in-kashmir (10.05.2020).

Safvi, Syed Ali, "Ayatollah Khomeini and Kashmir", RisingKashmir, 13.06.2016, www.risingkashmir.com/news/ayatollah-khomeini-and-kashmir (10.05.2020).

Savuk, İsmet, "Yeni İran ve Güney Asya İlişkileri", GASAM, 20.07.2016, <https://gasam.org.tr/yeni-iran-ve-guney-asya-iliskileri> (02.05.2020).

Schofield, Victoria, Kashmir in Conflict: India, Pakistan and the Unending War, I. B. Tauris, New York, 2003.

Shabir, Sheikh, "Analysing India-Iran relation", RisingKashmir, 26.03.2018, <https://www.risingkashmir.com/news/analysing-india-iran-relation> (10.05.2020).

Shanahan, Rodger, "Iranian Foreign Policy under Rouhani", Lowy Institute for International Policy, 2015.

Shazad, Asif ve Bukhari, Fayaz, "Keşmir krizi: bölgedeki tırmanan gerilimin ortasında 'Keşmir'i terörizmden kurtaracağını' iddia ediyor", Independent Türkçe, 09.08.2019, <https://www.indyrturk.com/node/60326/d%C3%BCnya/ke%C5%9Fmir-krizi-modi-b%C3%B6lgedeki-t%C4%B1rmanan-gerilimin-ortas%C4%B1nda-ke%C5%9Fmiri-ter%C3%B6rizmden> (14.03.2020).

Snedden, Christopher, Understanding Kashmir and Kashmiris, Hurst & Company, London, 2015.

Strateji Düşünce ve Analiz merkezi (SDAM), "Dünden Bugüne 'Keşmir Sorunu'", Ekim 2016, https://www.sdam.org.tr/image/foto/2017/11/28/DUNDEN-BUGUNE-KESMIR-SORUNU_1511875826.pdf (29.06.2020).

Ünlü, Hayati, "Küresel Politikalar Bağlamında Keşmir Meselesi", Anadolu Ajansı, 10.10.2016, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/kuresel-politikalar-baglaminda-kesmir-meselesi/661965> (19.07.2020)

Zarif, Mohammad Javad, "What Iran Really Wants: Iranian Foreign Policy in the Rouhani Era", Foreign Policy, 93(3), 2014, s. 49-59.

العملة المشتركة لتعزيز التكامل الاقتصادي القطري-التركي

الدينار الإسلامي الرقمي نموذجاً

Amine AOUISSI¹

الملخص

تبحث الورقة في آفاق اتحاد عمليتي (الريال القطري واليرة التركية) بإنشاء عملة واحدة مشتركة مجازاً سميت "الدينار الإسلامي الرقمي". مع التركيز على أثر ذلك الاتحاد على التجارة، التكامل المالي، وحرية تنقل الأفراد.

قياسياً تم اعتماد نموذج (Panel Data) والبيانات: عبار عن سلاسل زمنية. وكان الغرض هو قياس أثر تقلب عمليتي (الريال القطري واليرة التركية) على العلاقة الاقتصادية البينية ممثلة في المتغيرات المفسرة لها.

بعد هذا البحث من البحوث القليلة التي بحثت نظرياً وتجريبياً فكرة تأسيس عملة مشتركة بين دولتين (قطر وتركيا) تجمعهما علاقة سياسية وثقافية قوية، ولا يوجد بينهما تقارب جغرافي. وتتميز أيضاً بتقديم نموذج مقترح لعملة مشتركة وهو الدينار الإسلامي الرقمي، والنموذج يستند على آخر تطورات التكنولوجيا الحديثة.

انتهى البحث إلى أن الدينار الإسلامي الرقمي (د.إ.ر) نموذج رائد للعملة المشتركة الرقمية، سيكون دعامة رئيسة للاتحاد النقدي بين دولتي قطر وتركيا وربما دول أخرى على رأسها ماليزيا؛ وهو من أهم الخطوات لإنشاء تكامل اقتصادي عابر للحدود، رائد في آسيا.

الكلمات المفتاح: العملة المشتركة، التكامل الاقتصادي، الدينار الإسلامي الرقمي، السلاسل الزمنية المقطعية (Panel data).